

Verkiezingen en corona

Meetmomenten Augustus en November 2020

Rapportage van kwalitatief onderzoek

**Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Directie Democratie en Burgerschap**

MARE

Referentie BZK: 201700267.050.008 / 201700267.050.009
Projectnummer MARE: 2020138 / 2020214

24 november 2020
Versie 1

INHOUDSOPGAVE

Achtergrond	3
Meetmoment 1 Augustus – Stembureauleden	4
Conclusies en aanbevelingen	4
Resultaten	6
Meetmoment 2 November	10
Conclusies en aanbevelingen overkoepelend	10
Resultaten focusgroepen stembureauleden	14
Resultaten focusgroepen kiesgerechtigden	18
Bijlagen	
Bijlage 1 - Onderzoeksverantwoording	21
Bijlage 2 - Gesprekspuntenlijst	24
Bijlage 3 - Stimulusmateriaal	35

MARE

MARE voert onderzoek uit binnen het kader van ISO 20252:2019 (kwaliteit onderzoek) en ISO 27001:2017 (data security). MARE conformeert zich tevens aan de richtlijnen van brancheorganisatie MOA wat betreft persoonsgegevens. Daarnaast voldoet MARE aan de overheidsnorm BIO (Baseline Informatiebeveiliging Overheid).

Disclaimer

Kwalitatief onderzoek is verkennend en inventariserend van aard. Uitkomsten van dergelijk onderzoek moeten dan ook in de eerste plaats worden gezien als indicatief en hypothesevormend en niet als (cijfermatig bewezen) feiten.

1. ACHTERGROND

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (hierna: BZK) heeft de Tweede Kamer laten weten in kaart te willen brengen wat mogelijke gevolgen zijn van COVID-19 voor de verkiezingen. De eerste verkiezingen waar dit speelde waren de gemeentelijke herindelingsverkiezingen, dit najaar in de gemeenten Appingedam, Loppersum, Delfzijl, Oisterwijk, Vught, Boxtel en Haaren. Vervolgens vinden de landelijke Tweede Kamerverkiezing plaats in maart 2021.

Het ministerie van BZK vindt het van belang om in dat kader na te gaan welke maatregelen kiezers verwachten en nodig vinden (meetmoment augustus 2020), alsook hebben ervaren tijdens de herindelingsverkiezingen in Groningen en Brabant (meetmoment november 2020). Om daar inzicht in te krijgen zijn focusgroepen uitgevoerd op verschillende momenten:

- Meetmoment augustus: op 30 juli 2020 drie groepsdiscussies (focusgroepen) gehouden met kiezers, dit rapport is reeds opgeleverd (augustus 2020).
- Meetmoment augustus: op 17 augustus zijn twee mini-focusgroepen uitgevoerd met stembureauleden, dit document behelst de bevindingen van dit onderzoek (hoofdstuk 1).
- Meetmoment november (na de herindelingsverkiezingen): op 19 en 20 november zijn 2 focusgroepen uitgevoerd met stembureauleden en 4 focusgroepen met kiesgerechtigden, de resultaten worden weergegeven in dit document (hoofdstuk 2 en 3).

Onderzoeksdoelstelling focusgroep augustus 2020

MARE heeft op 17 augustus 2020 twee mini-focusgroepen uitgevoerd, waarbij de volgende onderzoeksdoelstellingen centraal stonden:

- Inzicht krijgen in de beleving (houding, angst/ zorgen en wensen) van stembureauleden en kiesgerechtigden omtrent coronamaatregelen met betrekking tot de aankomende verkiezingen.
- Inzicht krijgen in hoe voor iedereen een veilige situatie gecreëerd kan worden om te stemmen (i.r.t. COVID-19 en maatregelen).
- Inzicht krijgen in de intentie om stembureauïd te blijven in relatie tot de aankomende verkiezingen en de maatregelen rondom COVID-19 in het stembureau.

Output onderzoek

- Inzicht in de beleving van de COVID-19 maatregelen tijdens het stemmen/ in het stemlokaal.
- Handvatten en concreet advies ter optimalisatie van de gepercipieerde veiligheid met betrekking tot COVID-19 maatregelen en de eventuele communicatie bij het verkiezingsproces in kaart brengen.

Onderzoeksdoelstelling focusgroep november 2020

MARE heeft op 19 en 20 november 2020 zes focusgroepen uitgevoerd, waarbij de volgende onderzoeksdoelstellingen centraal stonden:

- Inzicht krijgen in de beleving (houding, zorgen, wensen en/of ervaringen) van kiesgerechtigden en stembureauleden met betrekking tot covid-19 maatregelen bij de herindelingsverkiezing van 18 november.

Output onderzoek

- Het onderzoek moet BZK inzicht geven in de beleving van kiezers en stembureauleden omtrent de coronamaatregelen die zijn genomen in de stemlokalen waar gestemd wordt.
- Daarnaast dient het onderzoek waar mogelijk handvatten en concreet adviezen op te leveren ter optimalisatie van maatregelen en de communicatie in dit kader.

De onderzoeksverantwoording, gesprekspuntenlijst en het stimulusmateriaal worden weergegeven in de bijlage.

2. MEETMOMENT AUGUSTUS 2020 – STEMBUREAULEDEN

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Conclusies

Stembureauleden lijken in algemene wensen, behoeften en verwachtingen in grote mate op kiezers.

- Het uitgangspunt is om zich beschikbaar te stellen als stembureaulid voor de Tweede Kamerverkiezing in maart 2021. De actuele situatie rondom COVID-19 heeft daar vooralsnog geen verandering in gebracht.
- Er is hierbij sprake van een zekere mate van basisvertrouwen in de overheid in relatie tot het stembureau. De verwachting is dat het stemmen, gegeven de situatie rondom COVID-19, anders zal verlopen dan voorheen: de op dat moment geldende COVID-19 maatregelen zullen ook toegepast moeten worden in het stembureau/ tijdens het stemproces.
  - Juist bij de verkiezing (georganiseerd door de overheid) is het in de ogen van de stembureauleden belangrijk en heerst de verwachting dat COVID-19 maatregelen consequent worden doorgevoerd en correct worden toegepast gedurende het proces.
- De maatregelen zoals tijdens het onderzoek gepresenteerd aan de stembureauleden voelen logisch binnen de context van de maatregelen ten tijde van het onderzoek (augustus 2020). De belangrijkste maatregelen hierbij zijn:
  - Het houden van minimaal 1,5 meter afstand;
  - Handhygiëne (gedurende de gehele dag voor stembureauleden én bij binnenkomst van en voor kiezers);
  - Extra maatregelen indien kiezers binnen 1,5 meter moeten komen van de stembureauleden (en/ of stembureauleden binnen 1,5 meter van elkaar, bijvoorbeeld kuchschermen en/ of mondkapjes);
  - Looplijnen/ richtingen die de kiezer op juiste wijze door het stembureau loodsen.

NB. Stembureauleden gaan er in de basis vanuit dat alle middelen die nodig zijn om veilig als lid te kunnen functioneren beschikbaar worden gesteld door de overheid.

- Om de belangrijke maatregelen te handhaven is er een extra persoon nodig die, als het ware als een ‘regelaar’, ervoor zorgt dat de kiezers zich aan de maatregelen houden, begeleiden (tot bijna handhaven) in het geval van onduidelijkheden en overzicht bewaken.
  - Huidige stembureauleden voelen zich niet of nauwelijks aangesproken, of in staat, om deze (extra) functie te bekleden.
  - Enerzijds is het proces van stemmen in goede banen leiden al intensief genoeg (in perceptie ook de primaire taak van het stembureaulid).
  - Daarnaast is de verwachting dat deze functie mogelijke problemen met zich meebrengt (zoals woordenwisselingen met kiezers). Hier hoort een type persoon bij die daar mee om kan gaan, er zelf voor kiest om deze rol te vervullen én in perceptie zijn dat andere mensen dan de huidige leden zelf (eerder richting beveiligers, BOA's).

Stembureauleden hebben andere wensen en behoeften ten aanzien van de fysieke locatie van het stembureau. Dit volgt logischerwijs uit het feit dat stembureauleden langere tijd aanwezig zijn in (dezelfde) ruimte. Twee aspecten zijn van groot belang om zich als stembureaulid veilig te voelen:

- De ruimte moet groot genoeg zijn, zodat de maatregelen kunnen worden nageleefd (afstand en looplijnen/ -routing);
- De ruimte moet voldoende geventileerd (kunnen) worden.

Stembureauleden zijn van mening (net als kiezers) dat informatieverstrekking voorafgaand aan de verkiezingen van essentieel belang is.

- Voor de stembureauleden specifiek geldt dat zij over maatregelen, werkwijze (en eventuele aanpassing van het takenpakket als stembureaulid) en voorzieningen (waar wordt voor gezorgd door het stembureau) vanuit de overheid worden geïnformeerd op het moment van oproepen. Op die manier kan er een weloverwogen keuze gemaakt worden om wel/ niet beschikbaar te zijn voor de aankomende verkiezing.
- Het helpt stembureauleden op de dag zelf ook als de kiezer op voorhand voldoende is geïnformeerd over maatregelen en het proces in het stembureau.

Aanbevelingen

De intentie van stembureauleden is om zich aan te melden/ beschikbaar te zijn als stembureaulid voor de aankomende verkiezing. Het uitgangspunt hierbij is dat het stemmen in een aangepaste vorm zal plaatsvinden, waarbij er COVID-19 maatregelen worden getroffen die op dat moment (landelijk) gelden en consequent worden doorgevoerd zodat de veiligheid van de stembureauleden gewaarborgd is.

Een aantal punten om in acht te nemen:

- Stembureauleden verwachten **bij de oproep** vanuit de gemeente een **heldere toelichting** op wat men kan verwachten met betrekking tot de maatregelen en de aanpassingen (ten opzichte van voorgaande verkiezingen) in het proces.
  - Een nadere toelichting volgt bij de (opfris) cursus, alsook schriftelijk.
- Stembureauleden gaan ervan uit dat **stembureaulocaties aan strengere voorwaarden zullen voldoen**, voornamelijk met betrekking tot grootte en ventilatie.
- Stembureauleden gaan er als **vanzelfsprekend** vanuit dat **aanvullende materialen** die nodig zijn om de maatregelen te handhaven en veiligheid te waarborgen door de **overheid beschikbaar** worden gesteld.
- Stembureauleden kunnen zich vinden in de aanpassing naar één 'vaste functies' gedurende de dag. De **extra** functie van **gastvrouw/ gastheer** is immers een **cruciale** aanpassing om het proces goed te laten verlopen in het stembureau. Houdt er echter rekening mee dat de functie van **gastvrouw/ gastheer** wordt gepercipieerd als een rol **voor een ander** (type persoon/ type stembureaulid) en dus niet voor de huidige stembureauleden en dat dit daadwerkelijk een **extra** persoon is. Hierover dient vooraf duidelijk gecommuniceerd te worden.
- Stembureauleden gaan ervan uit dat tevens de **kiezer** op voorhand voldoende is **geïnformeerd** (zowel bij uitnodigen als in de media) en de aanpassingen van het proces in het stemlokaal vooraf duidelijk zijn (en hier niet continue op geattendeerd hoeft te worden door stembureauleden in het stembureau).

RESULTATEN

Context

Stembureauleden

De leden in dit onderzoek zijn al langere tijd stembureaulid. Veel zijn gestart als 'teller' en als het ware doorgroeid in functie van volwaardig stembureaulid, al dan niet als voorzitter. Men spreekt in positieve zin over de functie. Door stembureaulid te zijn, draagt men iets bij aan de maatschappij en aan de uitvoering van een belangrijk verworven recht: het kiesrecht.

De dag zelf omschrijft men als intensief (of lang), maar het is ook een dag waarbij sfeer onderling een aspect van belang is (en over het algemeen zeer goed is).

Tweede Kamerverkiezing

Stembureauleden zijn nog niet (augustus 2020) actief bezig met de aanstaande Tweede Kamerverkiezing, al dan niet in relatie tot COVID-19.

- Het uitgangspunt is derhalve dat men zich beschikbaar stelt als stembureaulid, net als voorgaande verkiezingen.
- Op dit moment is het volstrekt onduidelijk hoe de ontwikkeling van COVID-19 zal verlopen en daarmee wat de gepaarde maatregelen in maart 2021 concreet zullen zijn.

De verwachting is dat het door de overheid goed wordt geregeld. Met andere woorden, er is vertrouwen dat de stembureau lokalen veilig zijn ingericht en dat er maatregelen worden getroffen zodat het proces veilig verloopt voor alle betrokkenen (kiezers én stembureauleden).

Desgevraagd zijn primaire associaties bij de verkiezing in relatie tot COVID-19 maatregelen voornamelijk gerelateerd aan:

- Een aangepast proces (en informatievoorziening hieromtrent).
- Afstand houden en indien mogelijk spreiden van opkomst.
- Andere eisen aan locaties: ventilatie en grootte van de ruimte.
- Zorgen over houding en gedrag van de kiezer.

"Ik heb er vertrouwen in dat het straks goed geregeld is, het komt van de overheid, dus het moet wel."

"De gymzaal waar ik normaal in zit is nu niet geschikt denk ik, daar kan alleen heel erg hoog in de ruimte een klein raampje open, dat is nu niet voldoende."

"Als de mensen vooraf goed weten wat ze moeten doen, dan scheelt dat zeker op de dag zelf."

Verkiezingen en corona meer specifiek

Proces

Met betrekking tot het proces komt een aantal specifieke punten naar voren:

- Vooraf:
  - De leden gaan ervan uit dat er een gezondheidscheck plaats zal vinden onder de leden en dat deze strenger is en/ of meer behelst dan louter voor zichzelf antwoord geven op een aantal vragen.

NB. Hierbij als kanttekening dat de verwachting heerst dat aandacht voor zogenoemde 'risicodoelgroepen' (zoals 60+ en gezondheidsrisicogroepen) in relatie tot COVID-19 in het stembureau en aandacht voor de gezondheidscheck vooraf extra belangrijk is en

extra aandacht behoeven (veelal omdat veel stembureauleden in perceptie tot deze categorie behoren).

- Bij aankomst/ drukte:

- De aanname is dat een extra persoon, als zijnde regisseur, essentieel is om de dag in goede banen te leiden. De stembureauleden voelen zich hier niet toe aangesproken ook al begrijpt men dat deze persoon een stembureaulid zal moeten zijn.
  - In perceptie is dit een extra functie voor een ander type persoon. Het is een functie waar je tegen bestand moet zijn en op voorhand toegewezen moet krijgen/ je jezelf voor moet aanmelden.
  - De groep huidige stembureauleden zou deze taak niet (of nauwelijks) op zich willen nemen.

“Nee ik ga dat niet doen, ik ben al druk genoeg met het stemmen an sich en heb daar helemaal geen zin in. Dit gaat over orde houden.”

- Identificatie // tonen ID en overhandigen stembiljet/ -pas:

- Bij de identificatie komt de kiezer binnen 1,5 meter van het stembureaulid (-leden). Het aangeboden kuchscherf is belangrijk om de veiligheid te waarborgen en beoordeelt men als positief.
- De aanpassing in het proces waarbij slechts één persoon de identificatie op zich neemt, wordt geaccepteerd en maakt tevens mogelijk dat leden onderling 1,5 meter kunnen handhaven.
- Het identificeren zelf roept soms vragen op. Deze vragen gaan vooral over als men zijn/ haar paspoort/ ID-kaart tegen het scherm houdt. Kan het stembureaulid dit dan voldoende zien om de identificatie juist uit te voeren? Wenselijk is tevens dat het vooraf duidelijk is waar en hoe de ID wordt getoond (geopend en op een specifieke plek neerleggen/ voorhouden).
- Indien men het paspoort of ID-kaart toch dient aan te pakken voor een juiste identificatie, noemen veel leden, gebruik te willen maken van handschoenen (beschikbaar gesteld door de overheid).

- Overhandigen stembiljet:

- Indien het stembiljet door slechts één stembureaulid wordt aangeraakt en vervolgens wordt overhandigd aan de kiezer, maakt men zich weinig tot geen zorgen met betrekking tot hygiëne. Men gaat er wel vanuit dat het aanreiken via of door het scherm kan gaan bijvoorbeeld door middel van een opening.

- Hygiëne in het stemhokje en rondom potloden:

- Het gaat hier eerder om de veiligheid voor de kiezer. Desalniettemin roepen deze twee aspecten vragen op met betrekking tot de algemene veiligheid en de rol van de stembureauleden.
  1. Stemhokje:
    - Het aantal keer per dag desinfecteren komt niet over als een consequent beleid. Meer uitleg is gewenst over de frequentie en de relevantie daarvan.
    - Stembureauleden vragen zich af wie deze desinfectie voor zijn/ haar rekening neemt. In perceptie is daar weinig tijd voor binnen de huidige taakverdeling.
  2. Potloden:
    - Het desinfecteren van potloden polariseert. Een deel geeft aan dit belangrijk te vinden waarbij een consequent beleid rondom de maatregelen het uitgangspunt is (iedereen ontvangt een ‘schoon’ potlood en na gebruik wordt deze ingeleverd en wederom

gedesinfecteerd). Anderen geven aan dat wanneer de handen worden gedesinfecteerd bij binnenkomst, het aanraken van het potlood (door verschillende kiezers) geen probleem vormt.

- Indien de potloden tussentijds gedesinfecteerd dienen te worden zijn stembureauleden daar in principe toe bereid, mits de tijd het toelaat. In drukke periodes is dat in perceptie *niet* het geval.
- Tellen:
  - Het proces van tellen behelst in perceptie twee knelpunten:
    1. Afstand tussen alle mensen die tellen.
      - Om dit te kunnen waarborgen is een grote ruimte nodig. De optie van verhuizen naar een andere locatie indien een stemlokaal niet toereikend is, accepteert men.
    2. Het aanraken van alle stembiljetten:
      - Op spontaan niveau noemt men vaak de wens om handschoenen te gebruiken tijdens het tellen. Elk biljet is immers door (minimaal) twee mensen aangeraakt. Na toelichting dat dit niet mogelijk is, is men milder. Belangrijk is wel dat handhygiëne gedurende de dag door kiezers en stembureauleden serieus wordt genomen.

Afstand houden

Afstand houden is de nieuwe norm en belangrijk. Om hier zo goed mogelijk invulling aan te geven, percipieert men looplijnen en bijvoorbeeld stickers op 1.5 meter bij rijvorming als belangrijk. Dit geeft de kiezers houvast en maakt het makkelijker te handhaven.

Een ander punt is het spreiden van de opkomst. Een goede informatievoorziening over bijvoorbeeld 'drukke' en 'minder drukke' tijden is hierbij een optie. Helemaal als thuiswerken in maart 2021 nog steeds het uitgangspunt is, moet het mogelijk zijn om mensen meer gespreid te laten komen.

Locatie

De stembureauleden zijn van mening dat een groot aantal locaties niet voldoet aan de eisen van ventilatie of een bepaalde grootte, waardoor afstand houden ook daadwerkelijk gefaciliteerd kan worden.

***NB** Net als bij de kiezers percipieert men een locatie in bijvoorbeeld een verzorgingstehuis als geen acceptabele optie. Zo wordt een kwetsbare groep onnodig in gevaar gebracht.*

Houding en gedrag kiezer

De zorg over de houding en het gedrag van kiezer komt vaak spontaan naar boven. Het idee leeft dat er (bij sommige locaties meer dan andere) kiezers zullen zijn die zich niet aan de regels willen houden.

- Deze groep is in perceptie 'anti' de maatregelen of vindt *'het allemaal maar onzin'*, maar wil wel stemmen. De stembureauleden vinden dit lastig en wensen zich bezig te houden met het proces rondom stemmen en zich niet als een soort politieagent op te stellen. Om die reden is een extra (ander) persoon ook van essentieel belang om dit goed te reguleren.

Houding stembureauleden

In algemene zin geven stembureauleden aan het goede voorbeeld te willen geven aan de kiezer als het gaat om de maatregelen. Ook geeft men aan open te staan voor een vaste functie of aangepaste functie in verband met het toepassen van de maatregelen (behalve de functie van gastvrouw/ gastheer).

Tegelijkertijd komt er een aantal keer terug dat stembureauleden die al langer werkzaam zijn als lid, vaak eigenwijs zijn en ook wel eens eigen regels erop naleven.

"Bij ons zijn er ook een paar die doen het al jaren op hun manier en zijn soms lastig te managen hierin."

Informatiebehoeften stembureauleden

Stembureauleden verwachten goed geïnformeerd te worden op het moment dat ze worden uitgenodigd door de gemeente om zich aan te melden. Dat is een moment waarop men juist geïnformeerd een beslissing wil nemen. De basisinformatie betreft minimaal:

- Informatie over de betreffende locatie (ventilatie, grootte);
- Afstand houden (looprichtingen, hoeveel mensen tegelijk binnen, maar ook stembureauleden onderling);
- Hygiëne (kiezer en stembureau);
- Extra maatregelen zoals kuschermen en tussentijds schoonmaken (indien relevant en toelichting waarom dit wel/ niet kan);
- Het proces rondom identificatie;
- Het invoeren van een gastvrouw/ gastheer (en wie deze taak vervult).

Tijdens de (opfris) cursus voor stembureauleden verwacht men dat het nieuwe proces en de maatregelen voldoende aandacht krijgt.

Tevens verwacht men aandacht in de media, zodat niet alleen stembureauleden maar ook kiezers weten waar ze aan toe zijn.

3. MEETMOMENT NOVEMBER 2020

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN OVERKOEPELEND

Conclusies

Zowel stembureauleden als kiesgerechtigden zijn positief over het stemlokaal en stemmen in coronatijd tijdens de herindelingsverkiezingen 2020. De (corona)maatregelen die zijn getroffen in het stemlokaal dragen bij aan een coronaproof en in perceptie veilige omgeving. Het gevoel van veiligheid in het stemlokaal wordt tevens versterkt door de relatief vertrouwde omgeving (gemoedelijke sfeer, aanwezig zijn kennen elkaar en sociale controle) en lage opkomst (relatief kleine gemeenten, niet druk in het stemlokaal).

NB. Resultaten dienen ook in dit perspectief geplaatst te worden; kleinere gemeentes, hoge mate van sociale controle en een relatief lagere opkomst (in vergelijking met de verwachte opkomst tijdens landelijke Tweede Kamerverkiezingen).

- Specifieke maatregelen die bijdragen aan een perceptie van veiligheid in het stemlokaal zijn:
  - Een (extra) stembureaulid bij de ingang:
    - Het attenderen op en naleven van de coronamaatregelen (aantal aanwezigen reguleren, duidelijkheid bieden betreft routing, attenderen op dragen mondkapje en desinfecteren van de handen, etc.).
    - Een positieve sfeer (hartelijk welkom, mondneusmasker uitdelen).
  - Geen/ beperkt aantal 'contactmomenten' (zoals openstaande deuren, aanraken potlood, tonen ID)
  - Ruime stembureaus (met aparte in- en uitgang) en ventilatie; afstand kunnen houden, routing én snelle doorloop (en dus minder lang wachten).
  - Gebruik van persoonlijke beschermmiddelen door *alle* aanwezigen in het stemlokaal (mondneusmasker en handschoenen) én kuchschermen.
- De positieve ervaring draagt eraan bij dat er vooralsnog geen twijfels zijn over het stemmen als kiesgerechtigde of beschikbaar zijn als stembureaulid voor de Tweede Kamerverkiezing.

Omdat verkiezingen georganiseerd worden door de overheid (en lokale overheden/ gemeentes) is er doelgroepbreed vertrouwen dat coronamaatregelen serieus worden genomen, in lijn liggen met de dan geldende landelijke maatregelen en kunnen worden nageleefd. De overheid heeft hierbij een voorbeeldfunctie, in dezen de gemeente, het stemlokaal én de stembureauleden. Hierdoor wordt kritisch naar de inrichting van het stemlokaal en het proces daarbinnen wordt gekeken.

- De overall verwachting is dat algemene coronamaatregelen ook gelden in het stemlokaal en dat de inrichting dusdanig is dat coronamaatregelen nageleefd kunnen worden. De herindelingsverkiezingen beantwoordde in grote mate deze verwachting.
- Ten aanzien van het proces in het stemlokaal is echter wel een aantal aandachtspunten te benoemen die in enige mate van impact zijn op de gepercipieerde veiligheid in relatie tot COVID-19. Aandachtspunten zijn voornamelijk;
  - Contactmomenten (zoals: aanraken deuren, aanraken ID, aanraken potloden).
  - Routing; uit automatisme wordt de kortste route gekozen en worden pijltjes op de grond niet opgemerkt.
  - In het stemlokaal gelden voor iedereen dezelfde coronamaatregelen, voor zowel stembureauleden als kiesgerechtigden.

Stembureauleden // Specifieke aandachtspunten t.a.v. veiligheid:

- Zichtbaarheid en logica van de routing.
- Slechte leesbaarheid van de ID voor/ door het kuchscherf; grote afstand/ kleine foto, plaatsing van de ID en de weerkaatsing van licht in het scherm.
- Desinfecteren van oppervlaktes waar kiesgerechtigden komen gaat goed. Desinfecteren van de werkplekken van stembureauleden, o.a. bij de wissel, wordt vaker vergeten.
- Tijdens het tellen is afstand houden lastig.
- Duidelijke en volledige instructies.

Kiesgerechtigden // Specifieke aandachtspunten t.a.v. veiligheid:

- De gezondheidscheck wordt niet/ nauwelijks gelezen, zowel de folder bij de stempas als de poster in het stemlokaal.
- Openstaande deuren; voor ventilatie alsook om te voorkomen dat deuren (veelal de uitgang) aangeraakt moeten worden om te openen.
- Tonen ID, in plaats van overhandigen
- Potlood uit een bak pakken (en andere potloden ook aanraken)
- Looproutes meer zichtbaar (van ingang tot uitgang) en/ of meer logische of 'gedwongen' routing.
- Onduidelijkheid over hygiëne in het stemlokaal; regelmatig desinfecteren van oppervlakten en potloden is de verwachting, maar niet evident (tenzij het gezien is tijdens het bezoek).
- Onduidelijkheid over volmachtiging (bij corona).

Aanbevelingen

Doelgroepbreed zijn de ervaringen tijdens de herindelingsverkiezingen 2020 positief en voelde vrijwel iedereen zich veilig. De huidige ervaring heeft geen twijfel ten gevolgen ten aanzien van het stemmen of beschikbaar zijn voor de Tweede Kamerverkiezing. Binnen het proces is er echter wel een aantal aandachtspunten die geoptimaliseerd kunnen worden. Wij raden aan het onderstaande te overwegen:

Algemeen:

- Doelgroepbreed zijn **contactmomenten niet wenselijk**.
  - Biedt **handelingsperspectief voor het tonen van de ID** in tegenstelling tot overhandigen, zoals: het stembureaulid bij de ingang kan instructies geven, op het kuchscherf kan aangegeven waar en hoe de ID moet worden getoond, of bijvoorbeeld een 'dienblad' om de ID check van dichtbij uit te kunnen voeren zonder de ID aan te raken, indien mogelijk met inclusief het gebruik van klem voor het openhouden van het paspoort.
  - **Openstaande deuren worden gewaardeerd**; zowel voor ventilatie als niet hoeven aanraken.
  - **Potloden die worden aangereikt** (op het stembiljet) of zelf één potlood pakken waarbij de potloden los van elkaar liggen (dus geen bak met vele potloden) heeft de voorkeur.
- **Hygiëne draagt bij aan het veiligheidsgevoel** en dit benoemen is daardoor van meerwaarde.
  - Het **reinigen van contactoppervlakten** wordt verondersteld, maar hier wordt niet over gecommuniceerd. Overweeg dit te **communiceren/** zichtbaar te maken (bv. weergeven/ benoemen in communicatie en/of op de gezondheidscheck-poster bij de ingang). Dit draagt bij aan het veiligheidsgevoel en niet benoemen zou daarom zonde zijn.
  - De aanwezigheid van **desinfecterende handgel** wordt gewaardeerd (en is in lijn met algemene coronavoorzorgmaatregelen in openbare ruimtes). Zowel bij de ingang én bij de uitgang, bij voorkeur zonder contactmoment en juiste dosering (zoals een automatische dispenser).

- **Pijlen en markering op de grond** wordt niet altijd opgemerkt. Besef dat het kiezen van de kortste route een automatisme is, maar ook dat onduidelijkheden of onopvallende routing ervoor zorgen dat de 1,5 meter afstand niet altijd in acht genomen kan worden. Een duidelijke routing of meer 'gedwongen looproute' (afzetten, opeenvolging aan loketten naast elkaar) wordt gewaardeerd. Van de ingang tot ook juist de uitgang.
- De **gezondheidscheck wordt niet/ nauwelijks gelezen**. Om het bereik te vergroten of potentiële twijfel weg te nemen kunnen algemene media communiceren over veiligheidsmaatregelen. Onderdeel hiervan kan ook het reinigen gedurende de dag zijn. Of er ontsmet wordt gedurende de dag weet men niet, maar daar gaat men wel vanuit. Daarover communiceren zou van meerwaarde zijn, omdat dit ook een onderdeel is van een coronaproof omgeving).
  - Een meer **prominente plek van de gezondheidscheckposter** draagt in perceptie tevens bij aan het hanteren van coronamaatregelen in het stemlokaal en stembureauleden kunnen hiernaar (ver)wijzen indien hierop geattendeerd dient te worden.

Specifiek voor stembureauleden:

(Naast bovenstaande algemene punten)

- Het nieuwe/ extra **stembureaulid bij de ingang levert een sterke bijdrage aan het veiligheidsgevoel**. Of dit de rol is voor ieder stembureaulid (rouleren van taken) versus een stembureaulid die ook in het dagelijkse leven een soortgelijke functie heeft (professionele beveiliging, eventmedewerker/ -host) is te overwegen. Voornamelijk ook indien de opkomst groter is of gemeentes minder 'gemoedelijk' zijn.
- In de ogen van kiesgerechtigden hebben het **stemlokaal en de stembureauleden een voorbeeldfunctie**. Eenduidigheid in het hanteren van coronamaatregelen is daarom van belang; 1,5 meter afstand, het gebruik van een mondneusmasker en handschoenen (aan elke hand).
- Overweeg stembureauleden (of voorzitters) in de voorbereidingen mee te laten denken/ advies te laten geven over de **praktische indeling** van het stembureau.
- **Situaties waarbij geen 1,5 meter afstand** kan worden gehouden zijn van invloed op het veiligheidsgevoel. Stembureauleden vervullen de taken vanuit plichtsbesef, maar zijn zich er wel degelijk van bewust dat dit risico's met zich meebrengt.
  - Besef dat de verwachting en ervaring heerst dat (laat staan bij de Tweede Kamerverkiezing, waarbij de opkomst hoger zal zijn en er meer lijsten zijn) **afstand houden tijdens het tellen** lastig/ niet mogelijk is. Dat er bijvoorbeeld een telmethode is waardoor coronamaatregelen (1,5 meter afstand) wel te hanteren zijn is onbekend. Ook de rol van de voorzitter is in perceptie extra belangrijk om te attenderen op de coronamaatregelen (en niet terug te vallen in gewoontes).
  - **Hulp bieden aan kiesgerechtigden** is lastig; geen 1,5 meter en ook de gezondheidscheck van tevoren afnemen is niet mogelijk (dan is er al een arm geboden ter ondersteuning, of contact geweest). Ook **hulp bieden aan doven/ slechthorenden** is met een mondneusmasker niet mogelijk. Belangrijk is om hier vooraf aandacht aan te besteden, alsook alternatieven te bieden (zoals: gelaatsscherm/ *face shield*, transparante mondkapjes, geen extra gezondheidscheck, specifieke locaties). Inclusiviteit wordt juist vanuit de overheid ook verwacht in het stemlokaal.
- De **richtlijn voor stembureauleden** kan meer duidelijkheid bieden over;
  - Afstand in combinatie met meerdere stemmers uit één huishouden.

- Uitzonderlijke situaties (potentiële conflictsituaties en/ of hulpbehoevenden handelingsperspectief daarbij).
- Benadrukken van het belang van het desinfecteren bij het wisselen van posten (naast contactoppervlakten kiesgerechtigden).

Specifiek voor kiesgerechtigden:

(Naast bovenstaande algemene punten)

- Biedt meer **informatie over volmachtigen bij corona**, hier zijn vragen over. Zoals: hoe werkt volmachtigen bij quarantaine (van het hele gezin), hoe lang van tevoren dient dit geregeld te zijn, wat te doen als de gemachtigde corona krijgt/ in quarantaine moet en hoe kunnen kwetsbare groepen beter geholpen worden.
- Hoewel (lange) **wachtrijen en buiten wachten** nu veelal niet aan de orde waren, is dit in de ogen van de kiezers wel een zorg ten aanzien van de Tweede Kamerverkiezingen met een hogere opkomst. Hierbij zijn duidelijk aangegeven looproutes, duidelijke aanduidingen van een plek om te wachten (en de locatie, ook bij slechte weersomstandigheden) en het aangeven van 1,5 meter afstand extra belangrijk.

RESULTATEN STEMBUREAULEDEN

Context

Stembureauleden hebben veelal een hoge mate van sociale betrokkenheid, dit is veelal ook (mede) de drijfveer om stembureau lid te zijn.

- Het merendeel van de stembureauleden die heeft deelgenomen aan dit onderzoek is al vele jaren (met plezier) stembureau lid, of heeft dit van huis uit meegekregen.
- Een deel is ook al jaren stembureau lid op één vaste locatie (met een vast team), kennen de locatie daarom goed en het proces gedurende de dag is bijna een automatisme.
- Dit zie je terug in de houding van de stembureauleden; zij zijn er de dag om het stemmen in goede banen te leiden. Coronamaatregelen zijn hierbij voor de persoonlijke veiligheid belangrijk (ook omdat stembureauleden soms zelf tot de risicogroepen behoren), maar kunnen om de taak goed uit te voeren niet altijd worden nageleefd. Het 'plichtsgevoel' heeft dan veelal de overhand.

“Ik voelde mij veilig tijdens de herindelingsverkiezingen. Maar als ik corona krijg dan weet ik wel wanneer ik het heb opgelopen.”

Informatieverstrekking vooraf

Coronamaatregelen zijn de nieuwe standaard, dit draagt bij aan de basisverwachting dat het goed geregeld zal zijn in het stemlokaal.

- Voor de stembureauleden werd dit bekrachtigd door de informatie over de coronamaatregelen tijdens de digitale training en de proactieve mailing vooraf; informatief, van meerwaarde op de veiligheidsperceptie en geen onduidelijkheden.
- De gezondheidscheck per mail waarop actief geantwoord moest worden de dag voor de herindelingsverkiezingen werd gewaardeerd. Vanuit common sense is het logisch dat bij klachten het stemlokaal niet wordt bezocht (doelgroepbreed), maar een extra (proactieve) check draagt wel bij aan het veiligheidsgevoel.

Verkiezingsdag

Het gevoel van veiligheid in relatie tot corona was voor stembureauleden over het algemeen positief, echter wel met een aantal kanttekeningen die aandacht behoeven teneinde het veiligheidsgevoel te optimaliseren.

- Ervaringen vanuit Groningen en Noord-Brabant waren in het proces vergelijkbaar.
- Vanuit Noord-Brabant waren stembureauleden in enige mate kritischer ten aanzien van de eigen veiligheid en corona, in vergelijking met Groningen. (Mogelijke resultante van de eerste corona-golf.)

Hieronder wordt het proces in het stemlokaal weergegeven met daarbij de beleving van de stembureauleden.

- Gezondheidscheck poster
Hoewel de verwachting heerst dat met corona gerelateerde klachten het stembureau niet wordt bezocht, is de gezondheidscheck poster in perceptie van meerwaarde doordat dit een reminder functie heeft voor kiesgerechtigden. Ook een ondersteunende functie doordat stembureauleden hiernaar kunnen verwijzen indien geattendeerd dient te worden op het naleven van de maatregelen.

“Niemand ziet die poster, maar ik weet dat het er hangt en kan er wel op terugvallen als het nodig is.”

- Ontvangst/ een extra stembureaulid bij de ingang

Overall een rol die stembureauleden tijdens de herindelingsverkiezingen met plezier hebben uitgevoerd, mede doordat veelal werd gerouleerd in taken (afwisseling is positief). Tevens had deze nieuwe rol een sterke bijdrage aan het hanteren van de coronamaatregelen in het stemlokaal.

- Kiesgerechtigden attenderen op het naleven van maatregelen was veelal niet nodig (richtlijnen werden gehanteerd), maar de algemene houding van stembureauleden is conflict vermijdend. Voor de Tweede Kamerverkiezingen kan dit in perceptie anders zijn (landelijk en een hogere opkomst).

“Nu was het nauwelijks nodig om anderen te attenderen op coronamaatregelen. Iedereen is het ook wel gewend inmiddels. Ik kan mij wel voorstellen dat het in het westen van het land wel anders is dan bij ons in het dorp. Dan is deze functie toch minder plezierig.”

- Hygiëne

Stembureauleden hadden geen issues met richtlijnen rondom hygiëne; zowel het schoonmaken van contactoppervlaktes, als potloden schoonmaken was geen issue.

- Hierbij wel als kanttekening dat het schoonmaken van contactoppervlaktes waar kiesgerechtigden komen elke 30 minuten werd gedaan, maar bij wissel van stembureauleden werd dit veelal niet gedaan.
- Daarnaast was het reinigen van het stemlokaal (en contactoppervlaktes daarbinnen) acceptabel, maar het schoonmaken van de wc's werd minder gewaardeerd (maar wel gedaan).
- De bevoorrading dient hierbij wel op orde te zijn, voornamelijk voldoende desinfecterende handgel. Bij zowel de ingang als de uitgang, op een strategische plek.

“Ik vond het geen vervelende afwisseling om de potloden te reinigen of het stemhokje te desinfecteren, dat hoort er gewoon bij.”

- Persoonlijke beschermmiddelen

Het gebruik van mondneuskapjes, handschoenen en kuchschermen zijn van meerwaarde op de veiligheidsperceptie.

- Dat persoonlijke beschermmiddelen beschikbaar worden gesteld door het stemlokaal is in perceptie logisch en wordt gewaardeerd.
- Een enkel stemlokaal had tevens *face shields* beschikbaar, ter afwisseling (comfort) van een mondkapje werd dit gebruikt. Ook bij hulp aan kiezers was dit een prettige optie.
- De aanwezigheid van zowel kuchschermen, als het gebruik daarachter van handschoenen en een mondneusmasker was positief en van meerwaarde op de veiligheidsbeleving.
- Kuchschermen waren niet altijd aanwezig bij de stembus, dit is wel wenselijk. Vooral om dat 1,5 meter afstand houden uit automatische soms ook wel eens wordt vergeten.

“Inmiddels zijn we het wel gewend om een mondkapje op te hebben. Het helpt eigenlijk ook wel gedurende de dag om je aan de maatregelen te houden. Maar even koffie drinken zonder mondkapje is wel een fijne afwisseling.”

- ID check en stembiljet tonen

Ervaringen waren wisselend. Veelal werden ID's direct overhandigd, onder het kuchschermbord of via de zijkant. Stembureauleden zelf hadden hier beperkt issues mee, vanuit noodzaak alsook omdat ze handschoentjes en een mondkapje dragen (kiesgerechtigden waren daarentegen kritischer op dit 'contactmoment').

- De leesbaarheid door het kuchschermbord was veelal beperkt; de afstand groot en door lichtinval en reflectie slecht zichtbaar.
- Kiesgerechtigden vragen het mondkapje af te doen voor een ID check was logisch en acceptabel, vooral indien er ook een kuchschermbord aanwezig is.
- De verstaanbaarheid achter het kuchschermbord en met mondkapje was overall goed.

“En anderhalve meter én een scherm waarop het licht reflecteerde, maakte het niet gemakkelijk om het paspoort goed te kunnen checken. Kiezers gaven het paspoort vaak ook direct aan met de stempas erin. Ik had handschoenen aan en ik heb ergens gelezen dat corona niet via oppervlaktes wordt overgedragen dus ik voelde mij wel veilig.”

- Routing in het stembureau

Een ruim en goed geventileerd stemlokaal wordt gewaardeerd. Door de ruime stembureaus was het veelal goed mogelijk om in een ruime opstelling te werken en zodoende 1,5 meter afstand te kunnen houden. Door de ruimtelijke opzet werden looproutes echter wel eens over het hoofd gezien en werd vanuit automatisme de kortste route gekozen (doelgroepbreed).

- Pijltjes en markering op de grond waren niet altijd goed zichtbaar.
- De opzet van het stemlokaal was niet altijd praktisch en daardoor looproutes niet evident/ uitvoerbaar. *Te denken aan:* 'loketjes' tegenover elkaar, een onopvallende stembus waardoor mensen gaan zoeken of een stembus in het midden van het stemlokaal waardoor routes kruisen, een tafel met kuchschermbord niet in de looproute (waardoor de tafel aan de zijkant, waar geen kuchschermbord staat, benaderd werd).
- Stembureauleden denken graag mee over een praktische optimalisatie van de inrichting van het stembureau. Veelal tevens omdat zij de stemlocatie goed kennen (al jaren actief zijn in hetzelfde stemlokaal), alsook omdat zij de hele dag in de omgeving aanwezig zijn.

“De pijltjes waren zo klein, ik snap wel dat mensen die over het hoofd zagen.”

“Ik sta al jaren in dit stemlokaal, het was wel even wennen dat de opstelling nu anders was.”

- In- en uitgang

Deuren die open staan hebben vanuit kiesgerechtigden de voorkeur (ventilatie). Voor stembureauleden is het gevolg hiervan wel toch in het lokaal, waardoor (op rustigere momenten) alsnog de deur werd gesloten.

- Ordehandhaving

De stembureauleden die meededen aan de focusgroepen hebben geen ervaring gehad met ordehandhaving/ conflict situaties. Stembureauleden geven over het algemeen wel aan liever niet als handhaver op te treden.

- Zoals genoemd is een meer prominente locatie voor de gezondheidscheck-poster wel wenselijk om op terug te vallen.

- Tellen

Het tellen is in beleving het moment gedurende de dag van de verkiezing waarbij coronamaatregelen hanteren het meest lastig is.

- Anderhalve meter afstand houden is lastig. De verwachting heerst dat dit nog lastiger wordt als er meer lijsten/ stapels zijn.
- De voorzitter heeft in de ogen van de stembureauleden een belangrijke rol om het tellen in goede banen te leiden en maatregelen hanteerbaar te houden.

- NB. Na een dag samen in het stemlokaal te hebben gewerkt, voelt men zich ook veiliger onder elkaar, wat ook bijdraagt aan het minder goed naleven van de regels.
- Ook gehoord (Brabant): het gebruik van wegwerphandschoentjes is positief bevallen in tegenstelling tot verwachtingen.

“Nu was het tellen goed te doen, maar ik weet niet of afstand houden ook mogelijk is tijdens de Tweede Kamerverkiezingen.”

“Het tellen gaat juist makkelijker met een handschoentje; je hoeft je vinger niet nat te maken en kunt het stembiljet eenvoudig pakken. Een aanrader!”

- Kiezers die hulp nodig hebben

In perceptie een lastige situatie en van impact op het veiligheidsgevoel; een gezondheidscheck uitvoeren is lastig/ te laat (een arm is al geboden of een rollator al over de drempel getild). Daarnaast is ook anderhalve meter afstand houden niet mogelijk.

- Daarnaast is ook hulp bieden aan doven/ slechthorende onmogelijk als je geen gebarentaal kunt of een mondneusmasker draagt.
- Dit neemt echter niet weg dat hulp wel geboden wordt, vanuit plichtsgevoel.

“Ik heb mijn eigen moeder al 6 maanden niet omhelst, maar gisteren wel verschillende ouderen geholpen om te kunnen stemmen. Dat voelt toch raar.”

“Er was een dame in het stemlokaal die doof is en erg gefrustreerd was vanwege de mondkapjes. We hebben haar gelukkig wel kunnen helpen en de situatie kunnen sussen.”

Overig aandachtspunt

- Doordat elke post nu een intensievere taak heeft (meerdere handelingen die voorgaande jaren verdeeld werden over meerdere stembureauleden) wordt het gewaardeerd om de taken af te wisselen/ te rouleren gedurende de dag.

RESULTATEN KIEGERECHTIGDEN

Context

De stem uitbrengen tijdens verkiezingen wordt gezien als een recht dat graag wordt toegepast. Stemmen is belangrijk en de verwachting heerst dat algemene coronamaatregelen ook gelden in het stemlokaal en daarom veilig kan worden gestemd, alsook dat men bij coronaklachten thuisblijft.

“Je loopt eerder corona op in de supermarkt, dan in het stemlokaal.”

Informatieverstrekking vooraf

Coronamaatregelen zijn de nieuwe standaard. Voor kiesgerechtigden heeft dit ten gevolge dat er vertrouwen is dat je veilig kunt stemmen. Maar ook dat de gezondheidscheckfolder niet/ nauwelijks is gelezen.

- Het moment van ontvangst van de folder was niet het relevante moment van de check. Deze is in veel gevallen in de prullenbak terechtgekomen.
- Dit neemt natuurlijk niet weg dat dit onbewust of voor een twijfelaar wel bijdraagt aan een gevoel van veiligheid.
- Algemene media worden in het kader van de verkiezingen wel gelezen/ geraadpleegd en daarom is het tevens passend op veiligheidsmaatregelen terug te lezen.

“Zat er een folder bij het stembiljet? Dat heb ik eigenlijk helemaal niet gezien.”

“In het plaatselijke krantje stond een artikel over het stemlokaal tijdens corona, daardoor was ik op de hoogte van de maatregelen.”

Verkiezingsdag

Het gevoel van veiligheid in relatie tot corona was voor kiesgerechtigden over het algemeen positief, echter wel met een aantal kanttekeningen die aandacht behoeven teneinde het veiligheidsgevoel te optimaliseren.

- Ervaringen vanuit Groningen en Noord-Brabant waren in het proces vergelijkbaar.

Hieronder wordt het proces in het stemlokaal weergegeven met daarbij de beleving van de kiesgerechtigden.

- Gezondheidscheck poster
De poster is (net als de folder) door bijna niemand opgemerkt en mag in perceptie prominenter in beeld als reminder functie.
- Ontvangst/ stembureaulid bij de ingang
Wordt zeer positief geëvalueerd. Dit draagt bij aan een positieve sfeer (deur wordt geopend, welkom, reguleren aantal bezoekers) en biedt duidelijkheid (gang van zaken, handen desinfecteren, mondkapje en route).
  - Waarbij het stembureaulid net buiten het stemlokaal passender is, dan binnen in het stemlokaal (want dan zijn kiesgerechtigden al binnen, ook als het maximum aantal aanwezigen al is bereikt).
  - Tijdens de herindelingsverkiezingen waren de weersomstandigheden zeer gunstig en was (even) buiten wachten geen issue. Indien het drukker zou zijn en je wel moet wachten (eventueel buiten), of als het zou regenen dan kan dit wel mogelijk van impact zijn op de intentie om te gaan stemmen.
  - Het was nu veelal niet druk, maar duidelijkere lijnen om te wachten en afstand te houden zijn niet opgemerkt.

- Of een mondkapje een plicht of een richtlijn was, was niet altijd evident. Voornamelijk doordat bij de ingang van enkele locaties teven een poster of icoon hing van een mondkapjesplicht (veelal gemeentehuis)

“Ik was positief verrast door de mevrouw bij de deur. Ik voelde mij erg welkom en kreeg zelfs een mondkapje, omdat ik die van mijzelf vergeten was.”

- Desinfecteren van de handen

In beleving geen issue dat dit gedaan moet worden, passend bij de ‘routine;’ voor openbare locaties. Hierbij wel een aantal aandachtspunten:

- Op enkele locaties was de handgel op (niet tijdig aangevuld).
- Handdesinfectiegel stond op een onhandige plek (voor een te openen deur of niet in het zicht), of was niet *zowel* bij de ingang als de uitgang aanwezig.
- De substantie van de handdesinfectiegel werd niet altijd gewaardeerd; soms te dik waardoor handen nat waren en de ID en stempas ook nat werden.
- Aanwezigheid van een automatische dispenser is positief; geen contactmoment, niet twee handen nodig (pompje indrukken en opvangen) en een juiste hoeveelheid.

“Het was eigenlijk net als bij de supermarkt; je zet je mondkapje op, gaat naar binnen en desinfecteert je handen. Dat zit er inmiddels wel in.”

- Persoonlijke beschermmiddelen

Het gebruik van handschoenen, een mondneusmasker door stembureauleden en kuchschermen is van meerwaarde op de veiligheidsperceptie.

- De overheid heeft in de ogen van de kiesgerechtigden een voorbeeldfunctie als het gaat om het hanteren en naleven van coronamaatregelen. Daarom wordt hier ook kritisch naar gekeken en dienen richtlijnen eenduidig te zijn voor iedereen in het stemlokaal.

“Als van mij verwacht wordt dat ik een mondkapje op heb, dan moeten stembureauleden dat ook. Zij ademen de hele dag in die ruimte.”

- ID check en stembiljet tonen

Of de ID *getoond* dient worden of (zoals bij voorgaande verkiezingen) uit automatische *overhandigd* dient te worden is niet evident.

- Daarom werd uit macht der gewoonte veelal het paspoort/ de ID gegeven aan het stembureaulid. Hoewel stembureauleden handschoenen droegen (en achter een kuchscherf zitten en een mondneusmasker dragen), is dit wel een contactmoment en worden handschoenen niet na elk paspoort verwisseld. Voor velen was dit in retrospect van impact op de veiligheidsbeleving. Een deel van de respondenten vond dit op de dag zelf al niet prettig.
- Het afdoen van het mondkapje voor de ID check is logisch en acceptabel, vooral omdat er ook een kuchscherf tussen de kiezer en het stembureaulid staat.
- De verstaanbaarheid is - ondanks beschermende maatregelen - goed.
- Als het stembureaulid achter het kuchscherf geen mondkapje droeg of geen handschoenen (of maar één) draagt dan is dit opgemerkt en afdoende aan het veiligheidsgevoel.

“Als ik er zo aan terug denk, dan vind ik het toch geen fijn gevoel. Al die paspoorten die worden aangeraakt.”

“Ik heb expres mijn ID-kaart op met stembiljet gelegd, dan hoeven ze het niet aan te raken.”

- Stembiljet en potlood
Methoden voor het overhandigen van het stembiljet en een potlood waren verschillend per locatie, daardoor was ook waardering wisselend.
  - In algemene zin was het meenemen versus teruggeven van het potlood beperkt van impact op het veiligheidsgevoel, vooral doordat het voor iedereen duidelijk was dat potloden na gebruik werden gedesinfecteerd (dit zag men). Meenemen is wel sympathiek én een leuk aandenken.
  - Als kiesgerechtigden zelf een potlood pakken uit een bak met vele potloden is in perceptie minder passend (want andere potloden raak je dan ook aan, een contactmoment).

“Ik kreeg keurig een potlood op het stembiljet aangereikt.”

“Ik moest een pen uit een grabbelbak pakken, dat is toch niet zo prettig. Daar hadden ze beter over kunnen nadenken.”

- Stemhokje en desinfecteren
Het stemhokje wordt in beleving niet/ nauwelijks aangeraakt (wel het potlood en stembiljet). Daarnaast is er tevens de veronderstelling dat het stemhokje met regelmaat wordt schoongemaakt. Dit hebben kiesgerechtigden echter niet gezien (in tegenstelling tot het desinfecteren van potloden).
- Inleveren stembiljet bij de stembus
De routing naar de stembus was niet altijd duidelijk. Ook stond er niet altijd een kuchscherf tussen het stembureaulid en de stembus.
- Stemlokaal en de routing
Ruime en goed geventileerde ruimtes worden gewaardeerd, zodat 1,5 meter eenvoudig te hanteren is. Looproutes waren echter niet altijd duidelijk; kleine pijltjes of stickers op de grond werden over het hoofd gezien. Vooral bij de weg naar de uitgang kiest men zonder duidelijke gidsing snel voor de snelste of bekende route.
  - Deuren van voornamelijk de uitgang stonden niet altijd reeds open, waardoor een (extra) contactmoment ontstond.
- Schoonmaken/ desinfecteren
Dat er met regelmaat werd gedesinfecteerd was - zoals genoemd – de veronderstelling, maar hier werd niet over gecommuniceerd en is wel degelijk van impact op het veiligheidsgevoel.

BIJLAGE 1 – Onderzoeksverantwoording

Methode en procedure

Het kwalitatieve onderzoek is uitgevoerd aan de hand van focusgroepen:

- *Meetmoment augustus 2020*, uitgevoerd op maandag 17 augustus 2020 ten kantore van MARE in Amsterdam: twee fysieke mini-focusgroepen (n=4, t=90 minuten) onder stembureauleden.
- *Meetmoment november 2020* (na de herindelingsverkiezingen), uitgevoerd op donderdag 19 en vrijdag 20 november via videobellen (Microsoft Teams): 2 focusgroepen onder stembureauleden en 2x 2 focusgroepen onder kiesgerechtigden (2 focusgroepen Eemsdelta en 2 focusgroepen Noord-Brabant) (n=4-6, t=90 minuten).

Betrokkenen van BZK hebben meegekeken met het onderzoek.

Stimulusmateriaal (zie bijlage 3)

Meetmoment augustus:

- COVID-19 maatregelen in het stemlokaal
- Overzicht proces naar/ in het stemlokaal (indien nodig)

Meetmoment november:

- Gezondheidscheck folder en poster

Respondenten

Meetmoment augustus

In totaal zijn 8 stembureauleden geworven.

Voor allen geldt:

- Zijn stembureauleden
- Zijn minimaal eenmaal eerder actief geweest als stembureaulid

Voor zover mogelijk, een streven naar een spreiding op:

- Leeftijd en mix op woonplaats

Meetmoment november

In totaal zijn geworven:

- 4 stembureauleden uit regio Groningen
- 11 respondenten uit de Eemsdelta (Loppersum, Delfzijl, Appingedam)
- 6 stembureauleden uit regio Noord-Brabant
- 13 respondenten uit Noord Brabant (Oisterwijk, Haaren, Vught, Boxtel)

Voor allen geldt:

- Hebben zelf gestemd tijdens de herindelingsverkiezing
- Zijn woonachtig in
  - Groningen: Delfzijl, Appingedam en Loppersum
  - Brabant: Oisterwijk, Vught, Boxtel en Haaren
- Zijn in de leeftijd 18+ (zijn kiesgerechtigd)
- Zijn geen stembureaulid

Voor zover mogelijk, een streven naar een spreiding op:

- Leeftijd, geslacht, opleidingsniveau/ beroep, woonplaats/gemeente (binnen de regio)

Projectteam

Het onderzoeksteam van MARE bestond uit Mirjam Paternotte (Managing Partner) en Shari Kok (Senior Insight Expert).

Geanonimiseerd respondentenoverzicht

Meetmoment augustus – stembureauleden

Groep 1

	M/V	Leeftijd	Jaren stembureaulid
1	M	61	4 jaar (stembureaulid)
2	V	39	11 jaar (stembureaulid)
3	M	73	13 jaar (voorzitter)
4	V	65	10 jaar (voorzitter)

Groep 2

	M/V	Leeftijd	Jaren stembureaulid
1	M	69	10 jaar (stembureaulid)
2	M	39	8 jaar (stembureaulid/ voorzitter)
3	V	33	1 jaar (voorzitter)
4	M	65	5 jaar (voorzitter)

De respondenten die hebben deelgenomen aan dit onderzoek, zijn geworven door een in marktonderzoek gespecialiseerd selectiebureau (Respondenten.nl) onder verantwoordelijkheid van MARE. Voor deelname aan de focusgroepen hebben zij een passende (financiële) vergoeding ontvangen. Een deel van de stembureauleden (n=3) is geworven door BZK en uitgenodigd voor deelname door MARE. Voor deelname ontvangen zij alleen een reisvergoeding.

Meetmoment november – stembureauleden

Groep 1 – stembureauleden Groningen

	M/V	Jaren stembureaulid	Gemeente
1	M	30 jaar (voorzitter)	Delfzijl
2	M	2,5 jaar (stembureaulid)	Delfzijl
3	M	5 jaar (voorzitter)	Appingedam
4	M	0 jaar (stembureaulid)	Delfzijl

Groep 2 – stembureauleden Brabant

	M/V	Jaren stembureaulid	Gemeente
1	M	3 jaar (voorzitter)	Boxtel
2	M	10 jaar (voorzitter)	Oisterwijk
3	M	11 jaar (stembureaulid)	Vught
4	V	15 jaar (voorzitter)	Vught
5	V	10 jaar (voorzitter)	Oisterwijk
6	M	0 jaar (stembureaulid)	Vught (stemlokaal met beperkte toegang)

Meetmoment november – kiesgerechtigden

Groep 1 – kiesgerechtigden Groningen

	M/V	Leeftijd	Gemeente
1	V	61	Delfzijl
2	V	61	Stedum (Loppersum)
3	M	50	Stedum (Loppersum)
4	V	31	Stedum (Loppersum)
5	V	44	Stedum (Loppersum)
6	V	61	Delfzijl
7	V	61	Stedum (Loppersum)

Groep 2 – kiesgerechtigden Noord-Brabant

	M/V	Leeftijd	Gemeente
1	M	27	Haaren
2	V	60	Boxtel
3	M	22	Boxtel
4	M	42	Oisterwijk
5	V	65	Haaren
6	M	48	Vught

Groep 3 – kiesgerechtigden Groningen

	M/V	Leeftijd	Gemeente
1	M	30	Delfzijl
2	M	47	Loppersum
3	V	46	Loppersum
4	M	58	Appingedam
5	V	55	Loppersum
6	V	62	Loppersum

Groep 4 – kiesgerechtigden Noord-Brabant

	M/V	Leeftijd	Gemeente
1	M	52	Haaren
2	M	43	Vught
3	V	72	Boxtel
4	V	37	Oisterwijk
5	M	57	Boxtel
6	V	61	Haaren
7	V	49	Boxtel

De kiesgerechtigden die hebben deelgenomen aan dit onderzoek, zijn geworven door een in marktonderzoek gespecialiseerd selectiebureau (CG Selecties) onder verantwoordelijkheid van MARE. Voor deelname aan de focusgroepen hebben zij een passende (financiële) vergoeding ontvangen.

De stembureauleden zijn geworven door BZK en uitgenodigd voor deelname door MARE. Voor deelname ontvangen zij geen (financiële) vergoeding.

BIJLAGE 2 – Gesprekspuntenlijst

Projecttitel	Verkiezingen en corona // Vervolg - Stembureauleden	Methode	Twee focusgroepen n=4 (+1), t=90 minuten
Datum	17 augustus 2020	Projectnummer	2020138
Locatie	MARE, Amsterdam	Versie	02

Deze checklist fungeert als een **flexibele gespreksrichtlijn**. De **volgorde en de formulering** van de te stellen vragen zijn afhankelijk van de respondenten en het verloop van de gesprekken. Bij elke vraag wordt het 'waarom' achterhaald.

00.00	10 min.	Introductie
-------	---------	--------------------

- Welkom
- Uitleg onderzoekssituatie
- Kennismaken: naam, dagelijkse bezigheden, vrije tijd, aantal jaren stembureaulid, etc.

INT. Geeft aan het tijdens dit gesprek te willen hebben over hoe jullie als stembureauleden aankijken tegen stemmen in een stemlokaal waarbij ook coronamaatregelen gelden. Eerst zijn wij benieuwd hoe jullie hier zelf tegenaan kijken, vervolgens zullen we voorbeelden geven en dit bespreken.

00.10	30 min.	Stemmen in het stemlokaal (spontaan)
-------	---------	---

- Gegeven de huidige coronasituatie; in hoeverre ben jij voor de Tweede Kamerverkiezing beschikbaar om stembureaulid te zijn
  - *INT. check: in hoeverre is hierover al nagedacht*
  - Als je denkt aan jouw aanwezigheid in het stembureau tijdens de verkiezing in maart: waar denk je dan aan, schrijf drie associaties op (*INT: schrijf eerst individueel drie associaties op, daarna plenair bespreken*)
    - *INT. benadrukt dat we op zoek zijn naar eerlijke en niet sociaal-wenselijke antwoorden*
  - Wat voor een gevoel heb je als je aan deze dag denkt in coronatijd
- In hoeverre heeft de situatie rond COVID-19 mogelijk invloed op jouw beschikbaarheid
  - In hoeverre heb je zorgen / angsten
    - In hoeverre heb je dit tijdens dagelijkse bezigheden; in hoeverre vermijd je locaties / situaties + toelichting (*INT. check cues van een perceptie van onveiligheid en in hoeverre dit ook in het stembureau van invloed kan zijn*)
  - Wie maakt zich geen zorgen
- In hoeverre moeten er maatregelen getroffen worden om veilig te kunnen stemmen in het stemlokaal (algemeen; voor iedereen die in het stembureau aanwezig is); wat is belangrijk

(int. schrijft mee op flip-over)

INT. maak onderscheid tussen de verschillende 'fasen':

- Voorafgaand aan de verkiezingsdag
- In het stemlokaal

- In hoeverre moeten er maatregelen getroffen worden specifiek om stembureauleden te beschermen:
  - Wat is belangrijk; in hoeverre andere maatregelen dan voor kiezers (int. schrijft mee op flip-over)

INT. maak onderscheid tussen de verschillende 'fasen':

    - Voorafgaand aan de verkiezingsdag
    - In het stemlokaal
  - Wat is doorslaggevend om jou een gevoel van veiligheid te bieden
    - *INT. check: kuchschermen / ID-check / overhandigen stempas en -biljet, aanwezigheid gastvrouw of -heer*
  - Welke verantwoordelijkheid ligt bij jezelf versus het stembureau
    - *INT. check: wat moet het stembureau faciliteren versus wat neem je zelf (extra) mee*

00.40	40 min.	Stemmen en COVID-19 (gegeven de maatregelen)
-------	---------	---

Int. geeft aan dat in maart 2021 de TK-verkiezing worden gehouden. Misschien moet er dan nog rekening mee gehouden worden dat het COVID-19 virus onder ons is. Daarom wordt nu nagedacht over hoe het stemlokaal ingericht moet worden, zodat het veilig is voor kiezers én stembureauleden. Het doel is: niemand moet bevreesd zijn om te gaan stemmen of beschikbaar / aanwezig te zijn als stembureaulid. Nu willen wij aan de hand van concrete voorbeelden van maatregelen verder praten.

Voorleggen conceptmaatregelen

Gegeven dat dit de maatregelen zijn:

- Eerste reactie
- In hoeverre duidelijk; wat springt er in positieve / negatieve zin uit
- In hoeverre roept dit vragen op
- In hoeverre mist er iets; zijn er andere maatregelen of momenten van communicatie die ook nodig zijn
- Hoe denk je dat het voor stembureauleden zal zijn met deze coronamaatregelen (impact maatregelen) (*INT. check dit per fase, zorg dat alle stappen van het proces worden besproken*):
  - In hoeverre knel- / aandachtspunten
    - *INT. check: hoe kiezers aanspreken die zich niet aan de maatregelen houden / weigeren; welke reactie verwacht je, hoe zou jij reageren*
    - *INT. check: informatiebehoefte en moment van informeren*
  - In hoeverre veilig
  - In hoeverre angst; hoe kan dit geoptimaliseerd worden
  - In hoeverre gerustgesteld
  - In hoeverre ben jij bereid om als stembureaulid erop toe te zien dat kiezers zich aan de regels houden (zoals afstand houden, handen schoonmaken, etc.)
- Hoe denk je dat het stemmen zal verlopen met deze coronamaatregelen (impact maatregelen)

Check (INT. pakt de zojuist besproken verwachtingen t.a.v. het stemmen erbij (flip-over); in hoeverre zijn er aanvullende verwachtingen / vragen etc. en check dit per fase, zorg dat alle stappen van het proces worden besproken):

- In hoeverre knel- / aandachtspunten
    - INT. check: als wordt gevraagd de handen schoon te maken en afstand te houden, in hoeverre wordt aan het verzoek voldaan
    - INT. check: verwachtingen ten aanzien van kiezers die zich niet aan de maatregelen houden / weigeren; welke reactie verwacht je, hoe zou jij reageren
    - INT. check: beleving indien dit resulteert in langer wachten
  - In hoeverre veilig
  - In hoeverre angst; hoe kan dit geoptimaliseerd worden
  - In hoeverre gerustgesteld
- Hoe denk je dat het tellen zal verlopen als ook dan 1,5 meter afstand moet worden gehouden
  - In hoeverre heb je zorgen over het stemlokaal en jouw veiligheid/bescherming als deze coronamaatregelen gelden
    - Wat zou nog moeten worden opgelost

01.20	10 min.	Afsluiting
-------	---------	-------------------

- We hebben het nu bijna anderhalf uur gehad over het stemmenbureau, jouw veiligheid en coronamaatregelen; in hoeverre ben jij anders gaan denken over de invloed van COVID-19 op jouw beschikbaarheid als stembureau lid tijdens de verkiezing
- Tot slot, hebben jullie nog een advies om het stemlokaal en eventuele informatie hieromtrent zo in te richten dat het voor iedereen veilig is en stembureau leden hun werk kunnen doen / stembureau lid blijven en niet afzeggen
- Vragen/opmerkingen respondenten/ opdrachtgever
- Bedanken

CHECKLIST - STEMBUREAULEDEN

Projecttitel	Verkiezingen en corona Herverdelingsverkiezingen 18 nov. - Stembureauleden	Methode	online focusgroepen n=4-6, t=90 minuten
Datum	20 en 21 november 2020	Projectnummer	2020214
Locatie	Microsoft Teams	Versie	01

Ter achtergrond (interne doelstellingen):

Onderzoeksdoelstelling:

Inzicht krijgen in de beleving (houding, zorgen, wensen en/of ervaringen) van kiesgerechtigden en stembureauleden met betrekking tot covid-19 maatregelen bij de herindelingsverkiezing van 18 november.

Meer specifiek wil BZK inzicht verkrijgen in:

- de emotionele en praktische beleving;
- houding;
- waardering;
- behoeften, verwachtingen en wensen;
- voorziene en/of ervaren zorgen en problemen;
- triggers en drempels om wel/niet te gaan stemmen.

Output:

Het onderzoek moet BZK inzicht geven in de beleving van kiezers en stembureauleden omtrent de coronamaatregelen die zijn genomen in de stemlokalen waar gestemd wordt. Daarnaast dient het onderzoek waar mogelijk handvatten en concreet adviezen op te leveren ter optimalisatie van maatregelen en de communicatie in dit kader.

Stimulusmateriaal:

- COVID-19 maatregelen in het stemlokaal

*Deze checklist fungeert als een **flexibele gespreksrichtlijn**. De **volgorde en de formulering** van de te stellen vragen zijn afhankelijk van de respondenten en het verloop van de gesprekken. Bij elke vraag wordt het 'waarom' achterhaald.*

00.00	10 min.	Introductie
-------	---------	--------------------

- Welkom
- Uitleg onderzoekssituatie
- Kennismaken: naam, dagelijkse bezigheden, vrije tijd, hoe lang stembureau lid, functie, type stemlokaal, aantal stembureauleden, etc.

INT. Geeft aan tijdens dit gesprek te willen evalueren hoe jullie het stemlokaal en jouw specifieke functie daarbinnen als stembureau lid hebben ervaren. In het specifiek in relatie tot de coronamaatregelen. Wij willen dit bespreken om van jullie te leren wat er bij de aankomende TK-

verkiezing geoptimaliseerd kan worden zodat niemand bevreesd hoeft te zijn om te gaan stemmen of zich aan te melden als stembureaulid.

00.10	10 min.	Evaluatie spontaan
-------	---------	---------------------------

- Inventarisatie ervaringen; hoe was het voor jou als stembureaulid in het stemlokaal met coronamaatregelen tijdens de herindelingsverkiezingen
  - Schrijf in de chat jouw eerste associaties op; daarna toelichten
  - In hoeverre voelde jij je als stembureaulid veilig
    - *Int. check: emotionele vs. praktische beleving van veiligheid*
  - Wat was opvallend in positieve zin
  - In hoeverre was er een minder positieve ervaring
- In hoeverre kwam de inrichting van het stemlokaal en van het stemproces overeen met wat jij verwacht had
- Indien relevant, in hoeverre was deze verkiezing anders dan voorgaande verkiezingen (vóór corona); in hoeverre voelde jij je tijdens deze verkiezing minder veilig, toelichting
  - *Int. check: emotionele vs. praktische beleving van veiligheid en impact van de coronamaatregelen (op spontaan niveau)*

00.20	15 min.	Voorafgaand
-------	---------	--------------------

INT. Voordat we verder praten over het moment van het bezoek aan het stemlokaal en het stemmen, willen wij graag terugblikken op de periode voorafgaand aan de dag van de herindelingsverkiezing.

Voorafgaand aan het begin van de werkzaamheden als stembureaulid

- In hoeverre heeft de situatie rond COVID-19 invloed gehad op jouw beschikbaarheid; wat waren de belangrijkste triggers / drempels
  - In hoeverre is dit in de aanloop naar de herindelingsverkiezing veranderd
  - In hoeverre had jij zorgen / angsten
  - Wie maakte zich geen zorgen

Eerst spontaan en vervolgens de folder voorleggen:

- In hoeverre heb jij vooraf informatie ontvangen in het kader van corona en de inrichting van het stemlokaal en de werkzaamheden van het stemlokaal (training, gezondheidscheck folder)
  - Spontane reacties informatievoorziening
  - Waardering; in hoeverre een bijdrage aan jouw gevoel van veiligheid
- In hoeverre waren er onduidelijkheden; wat wel / niet
  - In hoeverre heb jij hier zelf informatie over opgezocht/ gevraagd; wat wel / niet en waar
  - In hoeverre was dit van invloed op de intentie om beschikbaar te zijn
- Terugdenkend aan de informatie die jij voorafgaand hebt ontvangen en jouw persoonlijke verwachtingen, in vergelijking met jouw uiteindelijke ervaring:
  - Wat was goed
  - In hoeverre gerustgesteld
  - In hoeverre miste er iets

- In hoeverre had er iets beter gekund (bijvoorbeeld t.a.v. verwachtingen, zorgen, veiligheid, etc.)

Stemlokaal-instructies / gezondheidscheck voorleggen:

- Spontane reacties
- In hoeverre duidelijk
- In hoeverre verbeterpunten

00.35	45 min.	In het stemlokaal
-------	---------	--------------------------

- Hoe kijk jij terug op de dag in het stemlokaal
  - Wat was goed
  - Wat was minder goed
  - In hoeverre was er iets waardoor jij je niet veilig / niet op je gemak voelde in het stemlokaal

INT. geeft aan ‘het proces’ in het stemlokaal van binnenkomst tot vertrek te willen evalueren en daarbij jouw ervaringen als stembureaulid. Per onderstaande ‘stap’ wordt de ervaring geëvalueerd:

- **Beleving**
- **Impact op gepercipieerde veiligheid**

Aankomst:

- Routing (*looproutes, markering naar en in het stemlokaal*)
- Gezondheidscheck
  - *INT. uitsluitend de verantwoordelijkheid van de kiezer of de check wordt uitgevoerd en of de kiezer de vragen eerlijk voor zichzelf beantwoordt. Het stemlokaal heeft geen rol bij de naleving van de gezondheidscheck.*
- Hygiëne
  - Desinfecteren handen bij ingang stemlokaal (en kiesgerechtigden daarop wijzen)
- Persoonlijke beschermmiddelen
  - Kuchschermen, mondneusmasker, handschoenen, etc.;

Stemmen:

- Overhandigen stempas/ -biljet en tonen ID
  - Kuchschermen (vóór stembureauleden bij overhandigen stempas/ -biljet en ID en stembus)
    - In hoeverre van invloed op de verstaanbaarheid
    - In hoeverre was het duidelijk waar de ID getoond kon worden/ was deze meteen goed zichtbaar (of toch overhandigen)
  - Wegwerphandschoenen stembureauleden
    - *INT. bij stembureauleden tijdens contactmomenten*
  - Mondneusmasker
    - In hoeverre kiezers gevraagd mondkapje af te doen (vergelijking met ID); reacties
  - Impact dubbele bescherming op taken en veiligheid (kuchscherm + wegwerphandschoenen + mondkapje)

- Overhandigen stembiljet en potlood
- Indien van toepassing: kiezers die hulp vroegen bij stemmen
  - eerst een gezondheidscheck
  - hulp aan kiezers (geen 1,5 meter, wel mondkapje)
  - uitleg stembiljet door stembureaulid
- Stemhokje
- Stembiljet inleveren bij de stembus
- Potlood inleveren
- Vertrek / uitgang

Ordehandhaving COVID-maatregelen:

- In hoeverre heb jij meegemaakt dat iemand zich niet aan de coronamaatregelen hield; toelichting
  - In hoeverre hier zelf iets van gezegd; toelichting beleving
  - In hoeverre is hierop geattendeerd door een ander stembureaulid; toelichting beleving
- In hoeverre heb jij zelf ergens op geattendeerd (o.a. vragen de handen te desinfecteren, 1,5 meter afstand, etc.)

Tellen:

- 1,5 Meter afstand
- Mondkapje
- Wegwerphandschoenen

Overige 'taken' stembureauleden (of anderen):

- Schoonmaken / desinfecteren stemhokje (hygiënische doekjes), potlood etc.
- Bij wisseling desinfecteren

00.80	10 min.	Overall beleving + afsluiting
-------	---------	--------------------------------------

- Gegeven jouw huidige ervaring en de huidige coronasituatie (en dat geldende maatregelen ook zo zullen zijn in maart 2021); in hoeverre ben jij van plan om beschikbaar te zijn als stembureaulid tijdens de Tweede Kamerverkiezing
- In hoeverre moeten er dan (extra) maatregelen getroffen worden, zodat het voor iedereen veilig is en stembureauleden hun werk kunnen doen / stembureaulid blijven en niet afzeggen
  - Wat is belangrijk
  - In hoeverre miste er iets
  - Wat is doorslaggevend om jou een gevoel van veiligheid te bieden
- Vragen / opmerkingen respondenten / opdrachtgever
- Bedanken

CHECKLIST - KIESGERECHTIGDEN

Projecttitel	Verkiezingen en corona Herverdelingsverkiezingen 18 nov. Kiesgerechtigden	Methode	online focusgroepen n=4-6, t=90 minuten
Datum	20 en 21 november 2020	Projectnummer	2020214
Locatie	Microsoft Teams	Versie	01

Ter achtergrond (interne doelstellingen):

Onderzoeksdoelstelling:

Inzicht krijgen in de beleving (houding, zorgen, wensen en/of ervaringen) van kiesgerechtigden en stembureauleden met betrekking tot covid-19 maatregelen bij de herindelingsverkiezing van 18 november.

Meer specifiek wil BZK inzicht verkrijgen in:

- de emotionele en praktische beleving;
- houding;
- waardering;
- behoeften, verwachtingen en wensen;
- voorziene en/of ervaren zorgen en problemen;
- triggers en drempels om wel/niet te gaan stemmen.

Output:

Het onderzoek moet BZK inzicht geven in de beleving van kiezers en stembureauleden omtrent de coronamaatregelen die zijn genomen in de stemlokalen waar gestemd wordt. Daarnaast dient het onderzoek waar mogelijk handvatten en concreet adviezen op te leveren ter optimalisatie van maatregelen en de communicatie in dit kader.

Stimulusmateriaal:

- Gezondheidscheck folder

*Deze checklist fungeert als een **flexibele gespreksrichtlijn**. De **volgorde en de formulering** van de te stellen vragen zijn afhankelijk van de respondenten en het verloop van de gesprekken. Bij elke vraag wordt het 'waarom' achterhaald.*

00.00	10 min.	Introductie
-------	---------	--------------------

- Welkom
- Uitleg onderzoekssituatie
- Kennismaken: naam, dagelijkse bezigheden, vrije tijd, etc.

INT. Geeft aan tijdens dit gesprek te willen evalueren hoe jullie het stemmen hebben ervaren en in het specifiek in relatie tot de coronamaatregelen. Hierbij gaat de discussie niet over het nut en de

noodzaak van verkiezingen en over nut en noodzaak van het stemmen, maar over hoe jullie aankijken tegen stemmen in een stemlokaal waarbij ook coronamaatregelen gelden. Wij willen dit bespreken om van jullie te leren wat er bij de aankomende TK-verkiezing geoptimaliseerd kan worden zodat niemand bevreesd hoeft te zijn om te gaan stemmen.

00.10	10 min.	Evaluatie spontaan
-------	---------	---------------------------

- Inventarisatie ervaringen; schrijf in de chat jouw eerste associaties op als je denkt aan het stemmen voor de Hervrederingsverkiezingen in coronatijd; daarna individueel toelichten
  - In hoeverre voelde jij je veilig
    - *Int. check: emotionele vs. praktische beleving van veiligheid*
  - Wat was opvallend in positieve zin
  - In hoeverre was er een minder positieve ervaring
- In hoeverre kwam het stemmen in het stemlokaal overeen met wat jij verwacht had
- In hoeverre was deze verkiezing anders dan voorgaande verkiezingen (vóór corona); in hoeverre voelde jij je minder veilig, toelichting
  - *Int. check: emotionele vs. praktische beleving van veiligheid en impact van de coronamaatregelen (op spontaan niveau)*

00.20	15 min.	Voorafgaand
-------	---------	--------------------

INT. Voordat we verder praten over het moment van het bezoek aan het stemlokaal en het stemmen, willen wij graag terugblikken op de periode voorafgaand aan de dag van de Herindelingsverkiezingen.

Voorafgaand aan het bezoek aan het stemlokaal/ het stemmen:

- In hoeverre heb je getwijfeld om te gaan stemmen; wat waren de belangrijkste triggers / drempels

Eerst spontaan en vervolgens de folder voorleggen:

- In hoeverre heb jij informatie ontvangen (gezondheidscheck folder bij de stempas)
  - Spontane reacties informatievoorziening
  - In hoeverre gelezen
  - Waardering
- In hoeverre waren er onduidelijkheden; wat wel / niet
  - In hoeverre heb jij hier zelf informatie over opgezocht; wat wel / niet en waar
  - In hoeverre van invloed op de intentie om te gaan stemmen
- Terugdenkend aan de informatie die jij voorafgaand hebt ontvangen en jouw persoonlijke verwachtingen, in vergelijking met jouw uiteindelijke ervaring:
  - Wat was goed
  - In hoeverre had er iets beter gekund (bijvoorbeeld t.a.v. verwachtingen, zorgen, veiligheid, etc.)

Gezondheidscheckfolder voorleggen:

- Spontane reacties
- In hoeverre duidelijk
- In hoeverre verbeterpunten

00.35	45 min.	In het stemlokaal
-------	---------	--------------------------

- Hoe kijk jij terug op het bezoek en het stemmen in het stemlokaal
  - Wat was goed
  - Wat was minder goed
  - In hoeverre was er sprake van iets waardoor jij je niet veilig / niet op je gemak voelde in het stemlokaal

INT. geeft aan 'het proces' in het stemlokaal van binnenkomst tot vertrek te willen evalueren. Per 'stap' wordt de ervaring geëvalueerd:

- **Beleving**
- **Impact op gepercipieerde veiligheid**

Aankomst:

- Stembureaulid die toezicht houdt en aanwijzingen geeft, drukte en aantal aanwezigen monitoren
- Routing (*looproutes, markering naar en in het stemlokaal*)
  - *INT. check impact wachtrij (indien relevant)*
- Gezondheidscheck
  - in hoeverre vooraf bewust mee bezig geweest
  - in hoeverre is de poster opgevallen bij de ingang van het stemlokaal
    - *INT. uitsluitend de verantwoordelijkheid van de kiezer of de check wordt uitgevoerd en of de kiezer de vragen eerlijk voor zichzelf beantwoordt. Het stemlokaal heeft geen rol bij de naleving van de gezondheidscheck.*
- Hygiëne
  - Desinfecteren handen bij ingang stemlokaal (en daarop gewezen worden door een stembureaulid)
- Persoonlijke beschermmiddelen
  - Mondneusmasker;
    - *INT. bij stembureauleden versus kiesgerechtigden*

Stemmen:

- Overhandigen stempas / -biljet en tonen ID
  - Kuchschermen (voor stembureauleden bij overhandigen stempas / -biljet en ID en stembus)
    - In hoeverre was het stembureaulid verstaanbaar
    - In hoeverre is het duidelijk waar de ID getoond kan worden / was deze meteen goed zichtbaar (of toch moeten overhandigen)
    - In hoeverre mondkapje af moeten doen (vergelijking met ID)
  - Wegwerphandschoenen stembureauleden
    - *INT. bij stembureauleden tijdens contactmomenten*
  - Impact kuchscherm + wegwerphandschoenen + mondkapje bij stembureauleden (dubbele bescherming)
- Overhandigen stembiljet en potlood

- Indien van toepassing:
  - hulp aan kiezers (geen 1,5 meter, wel mondkapje)
  - uitleg stembiljet door stembureaulid
- Stemhokje
- Stembiljet inleveren bij de stembus
- Potlood inleveren (of niet)
- Vertrek / uitgang / desinfecteren

Ordehandhaving COVID-maatregelen:

- In hoeverre heb jij meegemaakt dat iemand zich niet aan de coronamaatregelen hield; toelichting
  - In hoeverre hier zelf iets van gezegd; toelichting beleving
  - In hoeverre is hierop geattendeerd door een stembureaulid; toelichting beleving
- In hoeverre ben jij zelf ergens op geattendeerd; vragen de handen te desinfecteren, 1,5 meter afstand, etc.

Overige 'taken' stembureauleden (of anderen):

- Regelmatig wordt er schoongemaakt / desinfecteren stemhokje (hygiënische doekjes), potlood etc.

00.80	10 min.	Overall beleving + afsluiting
-------	---------	--------------------------------------

- Gegeven jouw huidige ervaring en de huidige coronasituatie (en dat die ook zo zullen zijn in maart 2021); in hoeverre ben jij van plan te gaan stemmen tijdens de Tweede Kamerverkiezing
- In hoeverre moeten er (extra) maatregelen getroffen worden om veilig(er) te kunnen stemmen in het stemlokaal
  - Wat is belangrijk
  - In hoeverre miste er iets
  - Wat is doorslaggevend om jou een gevoel van veiligheid te bieden om te gaan stemmen
- Vragen / opmerkingen respondenten / opdrachtgever
- Bedanken

BIJLAGE 3 – Stimulusmateriaal

Maatregelen in het stemlokaal (stimulusmateriaal meetmoment augustus)

1. Gastheer/gastvrouw
Bij ingang van stemlokaal staat een gastheer/gastvrouw die tot taak heeft om er op te letten dat niet te veel kiezers in het stemlokaal aanwezig zijn.
Is dat het geval dan zal kiezer even moeten wachten. De gastheer/gastvrouw heeft ook tot taak op de gezondheidscheck te wijzen, het aanhouden van 1,5 meter afstand in stemlokaal en toe te zien dat de kiezer die het stemlokaal in mag de handen schoonmaakt/ desinfecteert.
2. Gezondheidscheck
Bij ingang van het stemlokaal hangt een poster of flyer met vragen voor gezondheidscheck. Vragen zullen niet actief gesteld worden. De kiezer wordt alleen op vragen gewezen.
3. Hygiëne
Bij de ingang van stemlokaal en bij het verlaten stemlokaal dienen handen te worden schoongemaakt met desinfecterende gel.
Potloden en stemhokjes worden gereinigd.
4. Veilige afstand houden: 1,5 meter
Zowel tussen kiezers als tussen kiezers en stembureauleden en ook tussen stembureauleden onderling.
In het stemlokaal markeringen om afstand te houden en om de looproute aan te geven.
5. Afscherming
Tussen stembureauleden en kiezers staan schermen (zoals bij kassa's, recepties, etc.)
Kiezers overhandigen hun ID niet aan het stembureau maar tonen het ID-voor het scherm.

Proces van stemmen (stimulusmateriaal meetmoment augustus)

COVID-19 voordat kiezer naar stemlokaal gaat

- Kiezer zal voor de dag van de verkiezing, waarschijnlijk bij zijn stempas en/of als de kiezer het overzicht van kandidaten thuis ontvangt, informatie krijgen over de maatregelen die gelden in het stemlokaal.
- Ook zullen de vragen van de gezondheidscheck onder de aandacht van de kiezer worden gebracht. Een kiezer die een van de vragen van de check met JA beantwoordt wordt gewezen op geven van volmacht,

Proces in het stemlokaal

1. Bij de ingang van het stemlokaal staat een gastheer/gastvrouw. Die houdt in de gaten of in het stemlokaal al niet te veel kiezers bevinden. Is dat het geval, dan zal de kiezer gevraagd worden even te wachten. Voor het merendeel van de kiezers zal een gastheer/gastvrouw een nieuw verschijnsel zijn.
2. De gastheer/gastvrouw zal kiezer wijzen op de vragen van de gezondheidscheck. Het is een eigen verantwoordelijkheid van de kiezer om die voor zichzelf te beantwoorden.
3. De gastheer/gastvrouw zal kiezer vragen om handen schoon te maken. Zal kiezer vragen om 1,5 meter afstand te houden en om de aanwezen looproute te volgen en laat de kiezer dan door in het stemlokaal.

4. De kiezer gaat naar de tafel van het stembureau, hier kuchschermen geplaatst. Kiezer geeft zijn stempas aan stembureau en toont het id-bewijs voor het scherm. Kiezer krijgt stembiljet van het stembureau.
5. Kiezer loopt naar stemhokje, vult stembiljet in en loopt vervolgens via looproute naar stembus waar hij zijn stembiljet in kan doen. Via looproute loopt kiezer naar de uitgang en maakt daar weer zijn handen schoon.

De potloden waarmee de stembiljetten worden ingevuld en de stemhokjes worden een aantal keren per dag schoongemaakt (dus niet na gebruik door elke individuele kiezer).

Nader toegelicht (mondeling):

- *De gastheer/-vrouw is een extra stembureaulid, die zelfstandig kan optreden.*
- *Er kan geen desinfectiespray worden geplaatst in het stemhokje (dan wordt het stembiljet nat).*
- *Eén stembureaulid gaat één 'taak' vervullen (dus niet meer doorgeven van stembiljet, stempas en ID).*
- *De instructie en training vooraf wordt aangepast naar nieuwe maatregelen.*
- *De gezondheidscheck wordt bij iedereen uitgevoerd; kiezers, stembureauleiden en risicogroepen.*
- *Indien het stemlokaal te klein is voor het tellen (en er geen 1,5 meter afstand gehouden kan worden), dan kan het tellen plaatsvinden op een andere locatie.*

Gezondheidscheck folder/ poster (stimulusmateriaal meetmoment november)

Op 18 november 2020 kunt u stemmen voor de gemeenteraad. **Doe deze check vlak voordat u in het stemlokaal gaat stemmen!** Beantwoord daarvoor deze 5 vragen:

1. Heeft u één of meerdere van deze klachten?

 Hoesten	 Verkoudheidsklachten	 Verhoging of koorts	 Benauwdheid	 Reuk-en/of smaakverlies
--	---	--	--	--

2. Heeft u een huisgenoot met koorts en/of benauwdheidsklachten?

3. Heeft u het coronavirus gehad en is dit 7 dagen voor de verkiezingsdag vastgesteld in een laboratorium?

4. Heeft u een huisgenoot/gezinslid met het coronavirus en heeft u 10 dagen voor de verkiezingsdag contact met hem/haar gehad terwijl hij/zij nog klachten had?

5. Bent u in quarantaine omdat u:

- direct contact had met iemand waarbij het coronavirus is vastgesteld?
- terug bent gekomen uit een COVID-19-risicogebied?

Heeft u één van de vragen met JA beantwoord?

• U kunt iemand machtigen om voor u te stemmen. U kunt dat op twee manieren doen:

- Door bij uw gemeente een schriftelijke volmacht aan te vragen. Dat kan tot enkele dagen voor de verkiezingsdag. Informeer daarnaar bij uw gemeente of kijk op de website van uw gemeente.
- Door op uw stempas het volmachtbewijs in te vullen en uw stempas met een kopie van uw identiteitsbewijs te geven aan de kiezer die voor u gaat stemmen.

In het stemlokaal

Desinfecteer uw handen

1,5 M.

Geef elkaar de ruimte. Houd 1,5 meter afstand. Volg de aanwijzingen in het stemlokaal

Hoest en nies in de binnenkant van uw elleboog

Gezondheidscheck voor stembureauleden
verkiezing voor de gemeenteraad op 18 november 2020

1. Heeft u de afgelopen 24 uur één of meerdere van deze klachten gehad?

 Hoesten	 Verkoudheidsklachten	 Verhoging of koorts	 Benauwdheid	 Reuk-en/of smaakverlies
--	---	--	--	---

2. Heeft u op dit moment een huisgenoot met koorts en/of benauwdheidsklachten?

3. Heeft u het coronavirus gehad en is dit 7 dagen voor de verkiezingsdag vastgesteld in een laboratorium?

4. Heeft u een huisgenoot/gezinslid met het coronavirus en heeft u 10 dagen voor de verkiezingsdag contact met hem/haar gehad terwijl hij/zij nog klachten had?

5. Bent u in quarantaine omdat u:

- direct contact had met iemand waarbij het coronavirus is vastgesteld?
- terug bent gekomen uit een COVID-19-risicogebied?

Heeft u één van de vragen met JA beantwoord?

U kunt uw werkzaamheden als stembureau lid niet uitoefenen op 18 november 2020.

Stemlokaal

Gezondheidscheck:

1. Heeft u de afgelopen 24 uur één of meerdere van deze klachten gehad?

 Hoesten	 Verkoedheidsklachten	 Verhoging of koorts	 Benaauwdheid	 Reuk-en/of smaakverlies
--	---	--	---	--

2. Heeft u op dit moment een huisgenoot met koorts en/of benaauwdheidsklachten?

3. Heeft u het coronavirus gehad en is dit de afgelopen 7 dagen vastgesteld in een laboratorium?

4. Heeft u een huisgenoot/gezinslid met het coronavirus en heeft u de afgelopen 10 dagen contact met hem/haar gehad terwijl hij/zij nog klachten had?

5. Bent u in quarantaine omdat u:

- direct contact had met iemand waarbij het coronavirus is vastgesteld?
- terug bent gekomen uit een COVID-19-risicogebied.

Heeft u één van de vragen met **JA** beantwoord?

• U kunt iemand machtigen om voor u te stemmen. Dat doet u door op de achterzijde van uw stempas het volmachtbewijs in te vullen en uw stempas met een kopie van uw identiteitsbewijs te geven aan de kiezer die voor u gaat stemmen.

In het stemlokaal

 Draag een mondkapje in het stemlokaal	 Desinfecteer uw handen	 Geef elkaar de ruimte. Houd 1,5 meter afstand. Volg de aanwijzingen in het stemlokaal	 Hoest en nies in de binnenkant van uw elleboog
--	---	--	---

MARE
Quarter Plaza
Transformatorweg 74
1014 AK Amsterdam
t +31 (0)20-6705020
www.mare.amsterdam
www.anticipate.amsterdam